

Ekonomija poslije globalne pandemije

*„Ljudi se fokusiraju na uzore.
Učinkovitije je naći anti-uzore, osobe kojima ne želiš nalikovati kad odrasteš.“*

*„Globalizacija je stvorila tu međupovezanu krhkost.
Nikad u povijesti svemira otkazivanje božićne kupovine u New Yorku nije imalo
za posljedicu otkaze u Kini.“*

N. N. Taleb

Tijekom godine 2020. postalo je zorno koliko je ambiciozno (pa i naivno) planirati nekoliko mjeseci unaprijed u situaciji kad se čitav svijet nalazi u nezapamćenoj neizvjesnosti. Planiranje ili prognoziranje nezahvalnije je no ikad. U trenutku pisanja ovog teksta u Hrvatskoj je cijepljeno oko 40.000 ljudi, a covid-19 preboljelo je preko 225.000 građana. S ove strane, očekujući dobru procijepljenost i poboljšanje okolnosti s dolaskom toplijeg vremena, može se nadati prestanku izvanrednih mjera kojima se ograničava disanje ekonomije. No, s druge strane stižu vijesti o mutaciji virusa i novim, opakijim sojevima, mogućem trećem valu, i mogućoj neučinkovitosti cjepiva protiv mutiranih bezobraznika.

Unatoč neizvjesnosti i makar se doimalo preuranjeno, sa stavom nepopravljivog optimizma valja osmišljavati kakvu ekonomiju želimo nakon pandemije. Je li povratak na staro, u „normalno“ poželjan? Kakvo „normalno“ je dobro? Koja je to *dobra* ekonomija koju već sad treba početi graditi, makar kraj agonije možda i nije nadohvat ruke?

Agencija Ipsos tijekom kolovoza i rujna 2020. godine provela je [anketu](#) nad 21.104 odraslih osoba u 28 država svijeta. Sveukupno, čak 86% svih ispitanika odgovorilo je da ne želi povrat u stanje prije pandemije covida-19, već želi da se svijet značajno promijeni te postane dugoročno održiviji i pravedniji. Hrvatska nije bila među navedenih 28 država, ali sasvim sigurno rezultati ni ovdje ne bi bili bitno drugačiji. Većina, dakle, građana svijeta želi nešto drugo, a ne povratak u „staro normalno“. Logično je to jer nas je „staro normalno“ i dovelo u krizu.

Otpribliže u isto vrijeme kad se provodila anketa broj Amerikanaca koji nemaju hrane [povećao](#) se za više od 5 milijuna, na ukupno 27 milijuna. To znači da je jedan od svakih osam Amerikanaca gladan. Treba se zamisliti nad ovim podatkom; u daleko najvećoj ekonomiji svijeta (mjereno BDP-om), i po mnogim kriterijima jednoj od najrazvijenijih i najbogatijih država na zemlji, svaki osmi građanin nema najosnovniji uvjet za život – nema dovoljno hrane. Istodobno, tijekom pandemije bogatstvo grupice američkih milijardera [povećalo](#) se sa tri na četiri bilijuna dolara. Tko se onda čudi porastu ekstremizama svake vrste (u SAD-u, ali i drugdje)? Nemaju li i gladni i ne-gladni „obični“ građani svako pravo biti izrazito nezadovoljni?

Čak i ako pandemija relativno skoro okonča, klimatske promjene neće. Nepovratno su se otopile enormne količine leda na [Grenlandu](#), a grenlandski led daje najveći doprinos porastu razina oceana u svijetu. Čovjek se čini bespomoćnim pod golemim nebom i smatra da sam ne može ništa učiniti, ali upravo se djelovanje

pojedinaca na globalnoj razini agregira i utječe na klimatske (ne)prilike. Individualne se akcije zbrajaju i postaju kolektivno djelovanje, bila individua toga svjesna ili ne.

Splet svih ovih globalnih turbulencija i lokalnih katastrofa doista se može doimati apokaliptičnim, i lako je pasti u apatiju ili beznade. No, pisano je da su ljudi vrjedniji od vrabaca, i da se ne treba bojati. Potrebno se stoga aktivno pripremati za ekonomiju nakon pandemije, a prvi korak pritom može biti identificiranje pogrešnih i promašenih ekonomskih ideja. Jer vrlo često *ne* znamo što želimo ili gdje želimo stići, ali znamo što *ne* želimo. A to nije malo.

Neki od bitnih postulata ekonomske znanosti poljuljani su pod utjecajem suvremenih događanja. Između ostalog, ekonomija je svojevrstni inženjering – znanost koja istražuje učinkovitost (efikasnost); proučava kako učinkovito upotrijebiti manje vremena i truda (resursa) da bi se proizvelo više zadovoljstva (korisnosti). Što je veća mogućnost smanjenja uporabe resursa, a da se pritom ne smanji korisnost, to je veća učinkovitost. Učinkovitost smanjuje cijene životnih troškova i omogućuje dobivanje jeftinijih proizvoda i usluga. Čini se da je ključ zadovoljstva u dobroj cijeni. Ako kvaliteta nije bitno manja – onda što jeftinije, to bolje; to veća sreća, veća korisnost. Svi – i države i poduzeća i građani – traže što bolju cijenu, i u tome ne vide ništa problematično. Znanost ekonomije nas u tome podupire tvrdeći da je ključ napretka u većoj efikasnosti: u proizvodnji više (ili barem isto), za manje.

Globalizacija kao proces sve većeg povezivanja i umrežavanja svijeta bitan je čimbenik naglog i brzog širenja virusa. Globalizacija sama po sebi ne mora biti loša, no način na koji se svijet dosad povezivao vođen je ponajprije principom učinkovitosti; potragom za nižim cijenama rada, sirovina, energije, itd. Globalni opskrbeni lanci isprepliću ljude, poduzeća i države u složene proizvodne sustave. Posvuda po svijetu snažno širenje koronavirusa prvo je bilo primijećeno u poduzećima s najgorim radnim uvjetima, čime su postali vidljivi dotad skriveni opskrbeni lanci. Oni na dnu lanca su najranjiviji, ali često ujedno i najmanje plaćeni, i imaju najniža prava. Po cijeli dan su na poslu, po cijeli dan u kontaktu sa suradnicima i kupcima, a kući odlaze samo spavati. Štoviše, po jednom [istraživanju](#) čak 77% poduzeća smatra da negdje u njihovom vlastitom opskrbnom lancu postoji moderno ropstvo. (Ono je „moderno“ po tome što robovi nisu u lancima i što je njihov položaj skriven, no često su natjerani u dugove, oduzeti su im dokumenti, rade pod prisilom, i sl.) Svugdje je isto: i u Hrvatskoj i drugdje: postalo je očito da su ključni radnici oni na kraju (tj. na dnu) opskrbnog lanca. Bez njih društvo ne može funkcionirati.

U utrci za nižim cijenama ekonomisti su trampili dugoročnu stabilnost i održivost za učinkovitost. Učinkovitost je postala prioritet. To po sebi nije problem, ali je problem što se optimizira samo *sadašnja*, trenutna učinkovitost. Naime, ekonomisti uobičajeno modeliraju budućnost kao produženje (kontinuiranu) sadašnjosti, odnosno stvaraju modele ekonomske ravnoteže koji se temelje na pretpostavci da se ništa bitno ne mijenja. Da, mijenjaju se fasade, ali struktura je uvijek ista – tako se vjeruje. Na ovaj je način sadašnja učinkovitost preoblikovana u trajnu; pretpostavlja se da će ono što je efikasno sada biti efikasno i u budućnosti.

Tako se i tehnološki napredak smatra napretkom jedino ako je učinkovit, a učinkovit je ako su srezani troškovi, odnosno ako su se ljudi prilagodili novoj tehnologiji (iako bi se zapravo tehnologija trebala prilagođavati ljudima). Na ovaj način ključni radnici postaju potplaćeni. To što kratkoročno ili srednjoročno srezani troškovi (veća učinkovitost) imaju negativne dugoročne posljedice, odnosno što će se sadašnji niži troškovi itekako platiti, ali negdje u daljoj budućnosti – to se danas potpuno ignorira. Troškovi suočavanja s npr. klimatskim promjenama su neopisivo veliki, i kad-tad doći će na naplatu. Čini se da model upravljanja mnogih globalnih korporacija može svesti na „poslije mene potop“.

Globalizacija je stvorila iluziju da je svejedno gdje se radnik (ili neki poslovni proces) nalazi, sve dok je trenutno učinkovit. Potisnuto je i zanemareno da je posljednja karika u lancu proizvodnje potrošnja. Ako građani nemaju novca za kupnju (potrošnju) jer nemaju posla, a posla nemaju jer je njihovo radno mjesto premješteno u Kinu ili Bangladeš, onda im je apsolutno svejedno što je proizvodnja u Bangladešu jeftinija. Na nezadovoljstvu takvih radnika prosperira Trump i njemu slični, i nevjerojatno je kako mnogi odbacujući Trumpa ujedno odbacuju i nezadovoljstvo njegovih glasača. Kao da bi ovi morali biti zadovoljni i nužno glasovati za Bidena koji se u Davosu zalaže za „liberalni međunarodni poredak“ – upravo onaj poredak kojemu je globalizacija po sadašnjim principima svetinja? Kao da bi ovi morali biti sretni što su im radna mjesta ukinuta, i to samo zato da bi *top menadžment* imao veće bonuse?!

Kako onda istjerati moderno ropstvo, onečišćenje i druge negativnosti iz globalizirane ekonomije? Kako osigurati da se „staro normalno“ ne vrati? Mnoštvo je mogućnosti. Evo dvije. Na razini pojedinca: potrebno je (bar oni koji to mogu) prestati uvijek tražiti i kupovati najjeftinije (a onda se potom čuditi kako je sve proizvedeno u Kini). Zaštita okoliša i dostojanstva radnika ima svoju cijenu, i nju treba platiti. U suprotnom, sadašnju diskontnu cijenu će (pre)platiti praunuci. Na razini društva: jedan od mogućih načina je zakonom prisiliti mirovinske fondove i druge velike institucionalne investitore, kao goleme igrače na tržištu, da se prilikom odabira kompanija u koje će investirati pridržavaju radnih i ekoloških standarda koje će propisivati nezavisne organizacije. Naravno, sve to ne jamči rješenje problema. Pojedinci će uvijek pronaći način kako izigrati propise, te se i u opskrbnim lancima kompanija poput Apple-a mogu naći podizvođači koji su moderni robovlasnici. Zbog toga je globaliziranom svijetu nužno potrebna i globalna koordinacija, nadnacionalne institucije koje će nadgledati sudionike. Globalni se (nadmacionalni) problemi ne mogu rješavati na nacionalnim razinama.

Važnost lokalnoga: od fragilnosti do anti-fragilnosti

Mnoge su se stvari u ekonomiji promijenile od početka pandemije. Primjerice, upravljanje zalihamo važan je element upravljanja opskrbnim lancima i općenito financiranja poduzeća. Dosad su se zalihe uvijek smatrale problematičnom, neželjenom imovinom. To je imovina koja ima direktan trošak, a ne donosi direktan prihod. Pravilo je bilo: što je moguće manje zaliha – to bolje. Zašto imati u dvorištu veliko skladište koje je skupo napuniti, kad se može naručiti roba koja će biti sutra dostavljena? Na ovaj način skladište se odguruje sve dalje i dalje, prema proizvođaču. I kod proizvođača su skladišta gotovo prazna; kompleksni proizvodni procesi dizajnirani su tako da zaliha skoro uopće nema, po

načelu učinkovitosti (tzv. „just-in-time“, „lean supply chain“ i sl.). Dobavljači isporučuju komponente i sirovinu tek kad zatreba, izravno u proizvodnju, a ne u skladište. No, pandemija je dekonstruirala ovo načelo i krhkost takvih opskrbnih lanaca. Sad se govori o otpornosti, čvrstoći, održivosti i redundancijama – potpunoj suprotnosti onome što se nalazi u udžbenicima. Ultra-vitki opskrbni lanci pokazali su se i ultra-ranjivima.

Objavljeno u Prilici, mjesečnom prilogu Glasa Koncila, br. 1/2021